

Автор розглядає історію створення і сучасний стан інформаційно-пошукової системи НПБ України, зокрема, висвітлює особливості оброблення документів та питання створення і використання "Інформаційно-пошукового тезауруса"

Протягом своєї 140-річної історії Національна парламентська бібліотека України, виконуючи роль посередника між книгою і читачем, спрямовувала свою діяльність на забезпечення інформаційних потреб користувачів, а разом з тим – на удосконалення інформаційно-пошукового апарату.

Перш ніж книга дійде до читача, вона проходить складний шлях оброблення. Між ними стоїть низка невидимих широкому загалу технологічних процесів, за допомогою яких створюється пошуковий образ документа (ПОД). В його основі лежить інформаційно-пошукова мова (ІПМ). У рамках прийнятої термінології ІПМ поділяються на класифікаційні і вербальні. Основою класифікаційних є певна класифікація наук, яку для зручності використання оформлено у вигляді таблиці класифікації [Десяткова класифікація Дьюї, Бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК), Універсальна десяткова класифікація (УДК) тощо].

Вербальні ІПМ, у свою чергу, поділяються на предметизаційні і дескрипторні. Предметизаційні ІПМ оформлюються у вигляді словників (списків) предметних рубрик¹, а дескрипторні – у вигляді інформаційно-пошукових тезаурусів.

Будь-яка з вищезазначених ІПМ обов'язково функціонує в певній інформаційно-пошуковій системі (ІПС), представлений як у традиційному, так і в автоматизованому режимах. Традиційна ІПС – це сукупність традиційних каталогів і картотек бібліотеки, автоматизована – являє собою електронний каталог бібліотеки. Власне каталоги та картотеки і є тими навігаційними „сходінками”, за допомогою яких читач відкриває все багатство бібліотечних фондів, орієнтується в тематичному розмаїтті документного потоку в певні історичні періоди існування бібліотеки.

ІПС НПБ України зазнала у своєму становленні певних змін, що залежали від багатьох чинників – економічних, політичних, історичних, як на рівні бібліотеки, так і на рівні країни.

Для того, щоб зрозуміти еволюцію розвитку та сучасний стан інформаційно-пошукової системи та інформаційно-пошукової мови в НПБ України, необхідно перегорнути сторінки її історії.

1896 рік. Бібліотекар С. Ярославський, який обіймає цю посаду з 1879 р., у своєму звіті пише про те, що в роботі надзвичайно заважає відсутність каталогів. Проте наявний персонал, переобтяжений поточними справами, не має можливості приступити до їхнього складання [8, 19]. Робота з основним каталогом по-

чинається в середині 1899 р., і за

рік його було створено. Окремий каталог складається на зібрання з 5 812 книг, подарованих бібліотеці² В. Юзефовичем, яке не ввійшло до основного каталогу. Саме ця колекція знайшла відображення у першому ґрунтовному друкованому каталозі бібліотеки [3], підготовленому до друку С. Ярославським за сприяння голови розпорядчого комітету М. Бубнова.

У другій половині 1900 р. С. Ярославський і його помічник М. Шермінський приступають, нарешті, до укладання друкованого систематичного каталогу літератури, що знаходиться у фондах бібліотеки. З усіма виданнями, для їхньої класифікації, доводиться ознайомлюватися *de visu*, тому друкований систематичний каталог виходить у світ тільки 1904 р. [4]. У ньому зібрано бібліографічні описи видань, що надійшли до фонду бібліотеки у 1866-1903 рр. Допомогу укладачам у класифікації книг надають професори Київського університету, багаторічні члени розпорядчого комітету бібліотеки І. Лучицький, М. Дашкевич, М. Бубнов та деякі інші науковці. За схемою літератури в каталозі розподіляється за 24 розділами, які відображають певну галузь знання [6, 88; 8, 19].

1908 р. друкується абетковий покажчик авторів у вигляді додатку до основного каталогу [1].

У 1909 р. С. Ярославський і М. Шермінський готують доповнення до основного каталогу, яке виходить друком у 1910 р. [5]. У ньому враховуються видання, що надійшли до бібліотеки протягом 1904 – першої половини 1909 р., а також книги і журнали, які з 1884 р. було заборонено цензурою для видачі читачам і дозволено для читання після 1903 р. [6, 89].

З 1912 р., за ініціативою М. Сафронєєва, який на той час очолював бібліотеку, уперше розпочинається робота зі створення карткового абеткового каталогу, котрий було закінчено вже у лютому наступного року. Тоді ж М. Сафронєєв пропонує приступити до укладання нового систематичного каталогу бібліотеки. Бібліотечний комітет під головуванням Н. Ярошевського підтримує цю пропозицію. Проте 1914 р., коли М. Сафронєєв залишає бібліотеку, ця робота призупиняється.

1915 р. питання про укладання і видання нового систематичного каталогу або перевидання існуючого порушує призначений на посаду бібліотекаря Л. Лічков. За його ініціативою на ім'я міського голови було подано доповідну записку з обґрунтуванням необхідності виділення коштів для друкування принципово ново-

О. Збанацька

¹У 1920-х рр. у СРСР було видано "Рубрики предметного каталога" Б. Боровича (1928) та "Словарь предметных обозначений (рубрик)", підготовлений Комуністичною академією (1929). Проте вони не були впроваджені у бібліотеках з ідеологічних міркувань, що призупинило розвиток предметних каталогів, а згодом цей вид каталогу було взагалі вилучено на довгі роки з більшості радянських бібліотек

²На той час – Київська міська публічна бібліотека

го систематичного каталогу публічної бібліотеки, але в умовах воєнного часу Дума це прохання проігнорувала, розцінивши його як несвоєчасне і другорядне [6, 89].

У 1921 р. знову постає питання про впорядкування книжкових фондів. Для розстановки книг на полицях та організації каталогів запроваджуються таблиці десяткової класифікації. На робоче ядро фонду основного книгосховища й читального залу бібліотеки складається предметно-систематичний каталог.

1935 р. з'являються публікації в пресі, типові для того часу, які критикують наявні каталоги за недосконалість, ізоляцію праць основоположників марксизму-ленінізму і наявність шкідливої літератури. Така практика формування каталогу засуджується у відповідних постановках Київського обкому КП(б)У та Народного комісаріату освіти України. Тому бібліотеці пропонується протягом 1935 р. перебудувати каталог відповідно до вимог пропаганди марксизму-ленінізму в усіх галузях знання [7, 110].

Ось чому робота з перебудови систематичного й алфавітного каталогів стає одним із першочергових завдань колективу бібліотеки протягом 1937-1938 рр. Перед групою працівників, яким доручили впорядкування каталогів, постає насамперед питання: яку схему покласти в основу індексації фонду і створення систематичного каталогу? Після широкого обговорення цього питання в колективі було вирішено прийняти за основу схему десяткової класифікації в новій редакції Л. Троповського [9]. Це була перша спроба застосувати її до великої бібліотеки. До цієї схеми було внесено ряд змін і додатків відповідно до конкретних умов бібліотеки і стану її книжкових фондів. Л. Троповський погодився з усіма змінами, внесеними у схему.

У результаті наполегливої роботи працівників бібліотека має наприкінці 1938 р. систематичний і алфавітний каталоги, які відбивають наявний книжковий фонд та відповідають тогочасному стану науки й вимогам читачів. Для книгозбірень міста та області ці каталоги стали зразком для наслідування. Впорядкування книжкових фондів, створення низки каталогів сприяло поліпшенню всієї діяльності бібліотеки³, і зокрема обслуговуванню користувачів [8, 58-59].

Під час Другої світової війни, у листопаді 1943 р., фонд і каталоги бібліотеки було втрачено. З 1944 р. книгозбірня поступово відновлює свою роботу, розпочинає формування фондів. І тільки у 1945 р. налагоджується робота зі складання каталогів, насамперед, на суспільно-політичну та художню літературу, трохи пізніше – на технічні книги.

У звіті 1948 р. зазначається, що працівники відділу обробки провели велику роботу: опрацювали 48 071 книгу, написали 82 912 каталожних карток.

Організуються службовий алфавітний та систематичний каталоги, а з 1950 р. розпочинається робота з читацьким алфавітним каталогом. Водночас упорядковуються систематичний та алфавітний каталоги на фонд абонементів. Станом на грудень 1951 р. у бібліотеці вже є 6 каталогів: генеральний алфавітний, алфавітний і систематичний читацькі на фонд

абонементів, алфавітний читацький нових надходжень, на фонд читального залу і топографічний.

З 1953 р. інтенсивно проводиться звірення каталогів з фондами. Вносяться зміни до деяких рубрик. Значна кількість літератури доопрацьовується і відображається в каталогах.

Чотири алфавітні та систематичні каталоги на основний і підсобний фонди книгосховища та каталог періодики включають близько 700 тис. карток і розкривають читачам багатство джерельних ресурсів бібліотеки⁴.

У 1959 р. на базі відділу комплектування створюються два відділи – комплектування та обробки і каталогів. Останній у централізованому порядку здійснює обробку і каталогізацію нових надходжень вітчизняної літератури, незалежно від фонду, куди вони будуть передані (за винятком патентів і стандартів). Бібліографічний опис і систематизація книг та складання каталогів здійснюються згідно з розробленими „Положенням про відділ обробки і каталогів” та інструкцією „Шлях книги в процесі обробки”. В обробці нових надходжень допомагають друковані картки Всесоюзної книжкової палати та Книжкової палати УРСР, а також ановані картки Державної бібліотеки СРСР ім. В.І. Леніна.

За 1957-1964 рр. створюється додатково 18 різних каталогів і картотек.

Предметом особливої турботи є генеральний систематичний каталог. До нього вносяться необхідні зміни, він максимально поповнюється, замінюються застарілі рубрики. Важливе значення має вузька спеціалізація систематизаторів, кількість яких збільшилась з чотирьох у 1957 р. до десяти у 1964 р. Кожний систематизатор веде відповідні розділи систематичного каталогу і створює до них алфавітно-предметний покажчик [8, 110]. Для досягнення більш логічної послідовності основних відділів каталогу, зручності користування вносяться зміни в порядок їхнього розташування, перегрупується та науково більш правильно комплектується картковий матеріал. Для цього застосовуються нові навчальні програми з окремих дисциплін та проект бібліотечно-бібліографічної класифікації. Після проведеної роботи недоліки каталогу було ліквідовано, поліпшено його стан і таким чином підготовлено базу для переведення генерального систематичного каталогу на ББК.

Перед працівниками бібліотеки⁵ постало ще одне важливе завдання – удосконалення алфавітних каталогів, насамперед генерального. Він, як і систематичний, структурно складається з двох алфавітних рядів: каталогу літератури російською й українською мовами та каталогу літератури іноземними мовами. На картковому матеріалі каталогу можна простежити всю складну історію його створення.

З 1959 р. проводиться редагування каталогу для уніфікації описів відповідно до єдиних правил, широко застосовується бібліографічний опис під колективним автором, упорядковується система розташування карток.

У 1964 р. з генерального алфавітного каталогу виділяються в окремий каталог картки на видання, що

³ На той час – Київська обласна бібліотека ім. ВКП(б).

⁴ На той час – Київська обласна бібліотека ім. КПРС.

⁵ На той час – Державна республіканська бібліотека УРСР ім. КПРС.

продовжуються. Одночасно розпочинається велика робота з їхньої рекаталогізації. Всі описи праць наукових установ і організацій замінюються зведеними, які складаються одночасно для двох алфавітних каталогів – генерального і читацького. Нерідко доводиться проводити бібліографічні розшуки, щоб встановити окремі дані. Створення такого алфавітного каталогу має для бібліотеки важливе значення, а також сприяє широкому використанню його читачами [8, 113].

З 1965 р. розпочинається переведення систематичного каталогу на таблиці ББК для наукових бібліотек, а з 1972 р. складається алфавітно-предметний покажчик до систематичного каталогу. У 1977 р. бібліотека керує переведенням бібліотек республіки на таблиці ББК.

У 1978 р. система каталогів і картотек бібліотеки налічує 25 одиниць. Проведено велику роботу з переведення систематичного каталогу на ББК (75%). Одним із найбільш трудомістких процесів стало складання алфавітно-предметного покажчика до систематичного каталогу.

У 1985 р. обсяг роботи відділу обробки значно збільшився, бо було розпочато опрацювання образотворчої продукції та картографічних видань, організацію на них каталогів.

Велике значення для приведення всіх діючих каталогів і картотек в єдину струнку систему мало затверджене у 1964 р. положення про каталоги і картотеки бібліотеки. У 1996 р. розробляється нове „Положення про систему каталогів і картотек Національної парламентської бібліотеки України”. На цей час бібліотека має вже близько 50 каталогів і картотек.

Таким був історичний розвиток і становлення традиційної інформаційно-пошукової системи бібліотеки, яка була представлена каталогами і картотеками та такими класифікаційними ІПМ: 1900-1937 рр. – класифікацією книг І. Лучицького, М. Дашкевича, М. Бубнова; 1937-1964 рр. – Десятковою класифікацією Л. Троповського; 1965-2006 рр. – ББК.

1995 р. позначений новою віхою в розвитку бібліотеки – започаткуванням електронного каталогу нових надходжень. В автоматизованих ІПС з'являються додаткові пошукові можливості, серед яких – пошук документів за предметними рубриками. Саме тому НПБ України починає займатися предметизацією і створювати власний авторитетний файл предметних рубрик. Ця обставина вимагає від працівників бібліотеки більш уважного і ретельного ставлення до створення пошукового образу документа. А необхідною умовою реалізації цього завдання є уніфікація термінології за допомогою словників предметних рубрик або інформаційно-пошукових тезаурусів.

Вивчення даного питання показало, що в нашій країні відсутні такі видання, а для сучасних ІПС це вкрай необхідно. Тому, за підтримки генерального директора бібліотеки А. Корнієнка, група працівників бібліотеки на чолі з Т. Вилегжаниною наприкінці 1997 р. розпочала розробку вітчизняного продукту, за допомогою якого можна було б пропонувати на книжках предметні рубрики і вводити їх до електронного каталогу.

Дискусійним було питання щодо назви цього продукту. Висувалися декілька варіантів: „Словник предметних рубрик НПБ України”, „Словник уніфікованої

лексики для складання предметних рубрик НПБ України”, „Словник мови предметних рубрик НПБ України”. Проте остаточно йому було дано назву „Інформаційно-пошуковий тезаурус” (ІПТ), бо саме інформаційно-пошуковим тезаурусам властива наявність словникових статей на терміни з парадигматичними відносинами між ними.

При розробці ІПТ було враховано досвід роботи з предметизації бібліотек Польщі та США, вивчалися державні, міждержавні та міжнародні стандарти, які діють у даній галузі. Ця робота здійснювалася з 1997 по 2003 р. У лютому 2004 р. „Інформаційно-пошуковий тезаурус” вийшов у світ у друкованому та електронному вигляді. Він є універсальним за змістом, охоплює всі галузі знання та містить близько 35 тис. термінів (враховуючи інверсію) [2].

Приємно зазначити, що сьогодні ІПТ у своїй роботі використовують інші бібліотеки України. Про це свідчать листи, які надходять на адресу НПБ України, і сектору Тезауруса зокрема. Однією з вимог, які висувуються до ІПТ, є можливість його коригування і поповнення. За останні два роки Тезаурус поповнився більше ніж на 3 тис. термінів, і цей процес продовжується, відображаючи документний потік бібліотеки.

Великими перевагами ведення і використання ІПТ є: уніфікація термінології, визначення парадигматичних відносин між термінами; часткова реалізація авторитетного контролю щодо персоналій, назв організацій та установ.

ІПТ може бути вбудований у будь-яку автоматизовану бібліотечно-інформаційну систему, і тоді він почне працювати в новому пошуковому форматі.

Історія розвитку і удосконалення ІПС Національної парламентської бібліотеки України – це історія пошуку найкращих шляхів швидкого і сучасного інформування користувачів про наявні документні ресурси бібліотеки, свідчення наполегливої праці її висококваліфікованих фахівців у цьому напрямі.

Список використаної літератури

1. Алфавитный указатель авторов к основному каталогу Киевской Городской Публичной Библиотеки за 1866-1903 гг. – К.: Тип. Т-ва И.Н. Кушнарев и К°, 1908. – 52 с.
2. Вилегжанина Т.І. Інформаційно-пошуковий тезаурус / Т.І. Вилегжанина, О.М. Збанацька. – Донецьк: Альфа-Прес, 2004. – 1103 с.
3. Каталог Киевской Городской Публичной Библиотеки отдела имени Вл. М. Юзефовича. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1899. – V, [3], 302, [1] с.
4. Каталог Киевской Городской Публичной Библиотеки, 1866-1903 гг. – К.: Тип. Т-ва И.Н. Кушнарев и К°, 1904. – [3], III, 1074 с.
5. Каталог Киевской Городской Публичной Библиотеки, 1904-1909 гг.: Первое доп. – К.: Лито-тип. Т-ва И.Н. Кушнарев и К°, 1910. – [2], III, 338 с.
6. Літопис Національної парламентської бібліотеки України. Ч. I: 1866 – лютий 1917 р. / П.Б. Гапченко, С.Л. Зворський, Л.М. Любаренко, О.О. Мاستипан; Нац. парлам. б-ка України. – К., 1996. – 137 с.
7. Літопис Національної парламентської бібліотеки України. Ч. II: березень 1917–1943 р. / П.Б. Гапченко, С.Л. Зворський; Нац. парлам. б-ка України. – К., 2001. – 184 с.
8. Скарбниця людського розуму / К.М. Грибовська, Є.С. Дерман, Г.В. Каган та ін.; Держ. респ. б-ка УРСР ім. КПРС. – Х.: РВВ Книжк. палати УРСР, 1966. – 181 с.
9. Троповский Л.Н. Десятичная классификация: Сокращ. табл. для массовых б-к / НИИ библиотекосведения и рек. библиогр. – М., 1938. – 96 с.